

Democratische glasnost?

Vragen bij de burgerlijke mondigheid

Lode Frederix

Is de glasnost, wat letterlijk mondigheid betekent, doorgedrongen tot in onze contreien? Is de burger mondig geworden, zoals velen beweren naar aanleiding van de recente "burgeropstand"? Heeft hij "het" allemaal begrepen? Heeft hij zich bevrijd van de vele ideologische ideeën die hem dagelijks op de mouw worden gespeld? Heeft hij inzicht verworven in het reilen en zeilen van onze samenleving en weet hij hoe hij erop moet antwoorden?

Met betrekking tot deze vragen wil ik volgende overwegingen kort toelichten: ten eerste, dat de gestelde vragen negatief moeten beantwoord worden, omdat "mondigheid" in ons systeem almaar onmogelijker wordt, ten tweede, dat een—voorbarig — positief antwoord de toestand van onze samenleving alleen maar zal verergeren, dat het gevaarlijk is de illusie van de mondigheid te koesteren, en, ten derde, dat men naar mondigheid moet streven, maar dat dit veronderstelt dat het politiek-economische systeem zich radicaal wijzigt. De laatste stelling behandel ik niet afzonderlijk, maar komt voortdurend aan bod in de bespreking van de beide andere. Beide zijn naar mijn mening een grondige kritiek op onze zogenaamde democratie en zoals elke kritiek maar ten volle mogelijk is vanuit het besef "hoe het zou moeten zijn", zo zijn ook deze stellingen niet te begrijpen zonder de eraan ten grondslag liggende visie op "hoe het moet zijn".

I.

De burger is helemaal niet zo wijs, laat staan spontaan in het bezit van de inzichten die nodig zijn om een menselijke samenleving op te bouwen. Een menselijke samenleving veronderstelt een inzicht in de *behoeften* en de daaruit voortvloeiende *belangen* van zichzelf en van de anderen. In plaats van te denken dat deze inzichten een eenvoudige zaak zijn, is het in ieders belang in te zien, dat behoeften noch belangen in één oogopslag gegeven zijn, dat men integendeel véél inspanningen (hoe ingewikkelder de samenleving, des te méér inspanningen) moet leveren om zowel de behoeften (die een overwegend gevoelsmatige grondslag hebben) als de belangen (die van de behoeften afhankelijk zijn en een overwegend redelijke grondslag hebben) te kennen.

Voor onze crypto-liberale "democratie" is het echter allemaal heel eenvoudig, omdat ze

(idealiter) de begrippen van behoefte en belang banaliseert tot datgene wat de mens bij machte is onmiddellijk te voelen en te denken — onder het motto “wie ben jij om mij tegen te spreken en te verhinderen om datgene af te wijzen en te beïnvloeden wat ik voel en denk (meen)”? De behoeften en belangen bezitten voor onze democratie géén redelijke en voor discussie vatbare dimensie, maar zijn louter een zaak van wat momentaan gegeven of aangevoeld wordt. In feite is het allemaal hoogst irrationeel, impulsief. Democraten zijn empiristen of sensualisten¹, zogenaamd omdat alleen vanuit dit perspectief de mens recht wordt gedaan. Is dat zo?

Kennis van wat de mens werkelijk aanbelangt, is een kennis die op weinig begrip kan rekenen in onze democratie. Een democratische maatschappij stelt géén belang in dit type weten. Integendeel, ze is geïnteresseerd in een ander type: in dat van het streng objectieve, wetenschappelijke weten. De belangrijkste reden voor deze merkwaardige voorkeur is eenvoudig: het objectieve weten schijnt het enige weten te zijn dat uit de aard van de zaak het subjectieve en willekeurige uitschakelt, en bijgevolg het best geschikt is om het maatschappelijke leven op een niet willekeurige (dictatuur van enkelen) te regelen en te ordenen. Alle subjectieve kennis moet geprivatiseerd worden omdat ze willekeurig is, dat wil zeggen, de mens wordt op zichzelf teruggeworpen en moet maar zelf uitmaken — in “volle” vrijheid — wat voor hem telt en van belang is. Deze atomisering is géén aberratie, maar het doel zelf van onze “samen”leving. Hoe kan nu in een dergelijke leefwereld de mens begrijpen wat hem werkelijk aanbelangt? Vervaagt dit werkelijke niet vanzelf, aangezien het toch precies op de mens betrokken is, en bovendien, omdat de belangen toch juist alleen kenbaar zijn in confrontatie met de werkelijke, dat is aan alle zijden begrensde en dus steeds opnieuw tot keuzen dwingende leefwereld? Hoe kan de mens inzicht verwerven in wat belangrijk is, wanneer hij alleen rekening houdt met zichzelf en met objectief-wetenschappelijke criteria, dat zijn criteria die bewust onmenselijk zijn en voor allen en niemand gelden, en beslist niet voor de van vlees en bloed zijnde mens gelden? Meer nog, wanneer hem voortdurend wordt

voorgespiegeld dat uitgerekend de objectief-wetenschappelijke kennis macht ontplooit en in principe de meeste, indien niet alle menselijke problemen, die vooral *begrenzings*problemen zijn, zal oplossen, zodat zich steeds minder *keuze*problemen stellen ...?

Wat de belangen betreft kan men toch moeilijk betwijfelen, dat, wanneer de burger zich per se niet moet instellen op de gemeenschap van mensen, maar op de gemeenschap als een zo objectief mogelijke orde, waaraan hij zich aan te passen heeft, hij het contact met de medeburgers, en dus uiteindelijk met zichzelf zozeer verliest, dat hij niet meer kan weten wat zijn werkelijke belangen zijn, omdat hij uiteindelijk zelfs niet meer weet wat zijn en andermans werkelijke behoeften zijn. Als democratische burger heeft hij zich slechts in te schakelen in het democratische project dat erop gericht is door de ongebreidelde ontwikkeling van wetenschap en technologie (én kapitalisme, dat ermee onlosmakelijk verbonden is) het paradijs steeds dichterbij te brengen. (Hoezeer de legitimiteit van het project stilaan problematisch wordt, toch blijft het paradijs-idee nog zeer velen motiveren, bewust of onbewust.) Er treedt in het leven van de burger een heuse perspectiefvervalsing op. Zij bestaat erin dat de maatschappelijke orde naar een zo groot mogelijke objectiviteit streeft, opdat het individu, alle burgers in de privé-sfeer naar een zo groot mogelijke subjectiviteit (zelfontplooiing) kunnen streven: in de privé-sfeer worden verlangens daarom opgevat als behoeften! Een gevolg van de opvatting van verlangens als (zogenaamde) behoeften is, dat ook het belangenprobleem zich onvermijdelijk helemaal anders stelt. Deze natuurlijke en noodzakelijke breuk tussen de “burger” met zichzelf, vertaalt zich als complement onverbiddelijk in de breuk tussen hemzelf en de politiek (én de economie én de natuurlijke leefwereld in het algemeen). De breuk is het hoogste doel zelf van onze zogenaamde democratie, en verhindert principieel elke interesse voor concrete belangen en behoeften van zichzelf en van de anderen. Dat drukt zich uit in het tragische feit van het nog steeds universeel, zij het wat genuanceerder, beleden vooroordeel van de wenselijkheid van een zo groot mogelijke objectiviteit op maatschappelijk vlak².

2.

Naast wijsheid³ of inzicht, zou de mens nog het vermogen bezitten (aan) te voelen. Hoe zit het daarmee? Onder andere naar aanleiding van de recente onthullingen over het "falen" van het gerecht, zegt men dat de burger niet slechts aanvoelt wat fout loopt, maar meevoelt met de slachtoffers van dit "falen". Sommigen leiden daaruit allerlei positieve eigenschappen van de burger af: de burger weet wat belangrijk is, hij is zowaar moreel sterk, zodat van een waardenverloedering géén sprake kan zijn, maar integendeel van een waardenversterking; *le nouveau bourgeois est arrivé*, enz. Tegen dit soort simplistische en gevaarlijke interpretaties en ideologische overdrijvingen verzet ik mij met klem.

Natuurlijk heeft de burger wel iets gevoeld of begrepen, maar wat? De pijn van de ouders die een kind verloren hebben? Ongetwijfeld, maar is medelijden reeds een aanwijzing voor een gewaarwording van de behoeften? (Weten bij voorbeeld de mensen die kinderen hebben, waarom ze ze willen, met name aan welke behoefte de kinderwens voldoet, en of de onderliggende behoefte misschien ook op een andere wijze kan bevredigd worden?) Is het medelijden niet veeleer een volstrekt primitief gevoel dat, hoe belangrijk, zelfs onontbeerlijk ook, toch nog heel wat anders is dan een bewijs van een aanvoeling van de eigen behoeften (laat staan van een redelijk inzicht in de ermee corresponderende belangen)? Voorts zullen velen mensen op straat gekomen zijn ten gevolge van hun inzicht in het zichtbare en onaanvaardbare "falen" van de justitie, maar waarop wijst het inzicht? Op zichzelf toch helemaal niet op een gewaarwording van de behoefte die aan het frustrerende "inzicht" ten grondslag ligt? Weten de stille wandelaars van hun behoefte aan zekerheid of veiligheid? Kunnen ze de behoefte onder woorden brengen en aangeven welke belangen ermee verbonden zijn, hoe de behoefte het beste bevredigd kan worden (zowel individueel als collectief), en vooral, in welke mate de behoefte aan zekerheid en veiligheid bevredigd (wat op de belangenvraag neerkomt) mag worden zónder dat de maatschappij juist

onveilig en onzeker wordt? Wijst de "ervaring" of het "inzicht" in het "falen" van de justitie, zoals zij in de witte mars naar het schijnt tot uitdrukking werd gebracht, op een inzicht in de werkzaamheid, concrete zowel als ideale (politieke en/of culturele) functie en betekenis van de justitie? Ten slotte bleek de mars georganiseerd te zijn in naam van de *rechten* van het kind. Wellicht zullen dus ook ter wille van deze rechten heel wat mensen op straat gekomen zijn. Ik zal het straks nog hebben over het probleem van het recht, en over het vermoeden dat de witte marsdeelnemer zich in zijn rechten aangetast voelt, en wellicht met de angst om het hart voelt - maar ook niets meer dan dat! - dat de democratie zelf op het spel staat.

Ik ben allerminst optimistisch wat de gevoeligheid en wijsheid van de burger betreft. Het lijden van anderen, de onveiligheid (onzekerheid), het falen van de justitie, het gebrek aan "rechten", en dergelijke meer zijn in de gegeven situatie zó manifest, dat men op de reacties en de mars toch alleen nog maar kan reageren met een "het zou er nog moeten bijkomen dat de burger niet massaal op straat komt!". Men moet met de reactie niet te hoog oplopen. Als de burger ongevoelig zou gebleven zijn voor de bekende gruweldaden en voor de blindheid van vrouwe justitia, dan was elke (politieke) actie voortaan overbodig geworden: de geschiedenis zou gewis en waarachtig haar rampzalige eindpunt bereikt hebben, want het zou bewezen zijn dat de burger volledig murw geslagen was en er op enige weerstand tegen de gangbare politieke geplogenheden (op allerlei gebieden) niet meer mocht gerekend worden. Bovendien zijn de ervaringen en/of inzichten toch geenszins genuanceerd genoeg, opdat de witte mars en dito acties blijk zouden hebben gegeven van het voor een echt democratische samenleving noodzakelijke aanvoelingsvermogen en redelijkheid.

Ik kan hier niet zwijgen over het ironische feit dat de mars uitgerekend daarom zo indrukwekkend en een bewijs van mondigheid werd genoemd, omdat hij zweeg! Omdat hij herleid werd tot een puur symbolische actie, waarin zelfs het woord — het idee — niet meer relevant werd geacht! Dat in de zwijgzaamheid,

de louterende, meditatieve stilte de mondigheid van de nieuwe burger zich zou uitdrukken, vind ik ronduit een catastrofale, ik ben geneigd te zeggen een terminale zienswijze. Ze is anders wel betekenisvol en wel haast het toppunt van wat de westerse democratie van haar burgers verlangt: in het publiek — uit respect, tolerantie, enz. — te zwijgen! Eens op straat hoort de democratische burger zijn hersenen op non-actief te zetten ...

3.

Waarom zweeg de burger? Vanwaar zijn “indrukwekkende” zelfcensuur? Was het om de schreeuw — de blinde woede — te onderdrukken en het besef van onmacht te verbergen achter een masker van tolerantie en respect? Of wist de burger gewoon niet wat te zeggen? Misschien ervaart hij toch dat hij niets weet, dat hem niet enkel de petites histoires van het gerecht ontgaan, maar eigenlijk alles wat hem werkelijk aanbelangt en behoort te weten? Zweeg hij om zijn eerlijke schaamte voor zijn onwetendheid te verbergen? Of wilde hij enkel maar eens tonen wat het betekent een democratische burger zijn? Was het dus uit een slaafse, maar hoogmoedige onderwerping aan het verstikkende tolerantie- en waardigheidsideaal van onze democratie dat hij verkoos zijn mond te houden? ...

Naast deze vragen zijn er nog pijnlijkere en belangrijker die om een dringend antwoord schreeuwen: waarom reageert de burger altijd laat, té laat?! Waarom voorziet hij niets? Met “laat” bedoel ik iets principieels: niet slechts iets dat te laat is in de tijd, maar dat te laat is in de zin van een stadium te ver. Waarom reageert hij niet op dezelfde wijze tegen de honderden kinderen die jaarlijks in het verkeer omkomen of zwaar verminkt geraken, tegen de almaar toenemende uitbuiting van kinderen en volwassenen in de ontwikkelingslanden? Tegen de talloze humanitaire catastrofes? Tegen de verloederding van het milieu, waarin de kinderen moeten opgroeien om er levensnoodzakelijke “kennis” uit te halen en waarin het hoe dan ook aangenamer is te vertoeven en te spelen dan tussen stank, lawaai, beton, staal ...? (De burger die deze, en vooral de laatste, vragen overdreven vindt, zou wel eens reeds het slachtoffer kunnen zijn van algehele gevoels- en verstandsletargie!) Waarom reageert

de burger tegen het topje van de ijsberg, en niet tegen de berg zelf? Voelt hij dan werkelijk niet dat de hele westerse cultuur indruist tegen alles wat de mens is: een door en door van de natuur en zijn omgeving afhankelijk wezen? Voelt de mens dan werkelijk niet dat hij zijn kinderen in een cultuur duwt, waarin zij wel hoge idealen mogen nastreven, maar waarin ondertussen de bodem letterlijk onder hun voeten wordt weggehaald? Daarvoor is niet enkel inzicht, maar ook en in de eerste plaats een oorspronkelijk aanvoelingsvermogen nodig, een vermogen waarvan ik dus vrees dat het op sterven na dood is.

Onder een oorspronkelijk aanvoelingsvermogen versta ik een vermogen dat in staat is om zonder de besmetting door *ideeën* (waarden, normen, ideologieën, theorieën, enz.) aan te voelen wat de werkelijke (objectieve) behoeften van zichzelf en de anderen zijn. Dit veronderstelt een soort primitivisme of misschien zelfs een soort naïviteit die voor ons vandaag de dag zeer vreemd en onmogelijk lijkt, maar die dat mijns inziens helemaal niet is. In feite wordt niet veel meer gevraagd dan een kritische, psychoanalytische zelfbevraging. Dat mensen bij dit oorspronkelijkheids-idee onmiddellijk de schouders ophalen en het voor een aftands en naïef idee houden, verwondert mij natuurlijk niet.

4.

Uit de noodzaak van een oorspronkelijk aanvoelingsvermogen volgt de afwijzing van een denken dat het rechtsbegrip centraal stelt en het recht tot het ideaal maakt⁴. Deze afwijzing en idealisering behoren tot het wezen van onze democratie.

Democratie is denken in termen van *recht*. Ik heb het recht (dit of dat te denken, te doen), luidt in onze democratie het stevigste en daarom niet zelden het eerste en in ieder geval het laatste argument voor wat elke naïeve of primitieve mens als onzinnig ervaart of begrijpt. Vandaar dat men zelden of nooit de vraag stelt waarom men dit of dat zou doen (een constructieve vraag), maar waarom men dit of dat *niet* zou doen (een destructieve vraag). Het rechtsdenken is een denken dat niet naar de (constructieve) *zin* van de dingen vraagt, maar naar de *reden* waarom men

de dingen (ideeën, handelingen, produkten) zou verbieden, wat in het licht van de "spontane groei en zelfontwikkeling" een vorm van destructie is. De verklaring is gemakkelijk gevonden: het doel van onze democratie is dat iedereen zich vrij ontplooit, zoals een dier of een plant vrij groeit. (Onze democratie is wezenlijk naturalistisch!) In onze democratie wordt de mens in de eerste plaats beschouwd als een zelfstandig individu. De prioriteit van het recht van het individu ontspringt dan uit het evidente veelvoud van individuen die met elkaar willens nillens geconfronteerd worden. Het feit dat (vooral) de vrije ontwikkeling van individuen ertoe leidt dat zij in elkaars vaarwater komen en in principe op dezelfde dingen aanspraak kunnen maken of elkaar in hun ontwikkeling kunnen belemmeren, stelt vanzelf het rechtsprobleem: met welk recht mag het ene individu de "ontwikkeling" (= eigenheid, aspiraties, ...) van een ander individu belemmeren...?

Aangezien het in het leven in vele gevallen veel moeilijker is om iets te verbieden, dan van iets de zin in te zien (in de wetenschap ligt het eerder omgekeerd), moet onvermijdelijk een "destructivistisch" rechtsdenken tot een heel andere samenlevingsvorm leiden, dan een "constructivistisch" behoefte-denken, dat een oriëntatie op mens en samenleving inhoudt, die uitgaat van de *zin* van de dingen, met name van de *behoefte*, waarin de zin van de dingen hun diepste bestaansgrond vindt. Een voorbeeld: het rechtsdenken is niet in staat om het probleem te stellen van de zinvolle verhouding van de mens tot de natuur, omdat de natuur niet als vrij wezen kan opgevat worden, althans niet in de zin waarin de mens vrij is, en aldus evenmin als een rechtssubject. Vanuit democratisch oogpunt kan aan de natuur geen bestaans- en/of ontwikkelingsrecht toegekend worden, zodat bij voorbaat de natuur het pleit verliest tegenover de mens. De afbraak van de natuur ter wille van het absolute recht van de mens, ligt in het wezen van onze democratie ingebakken. Nu is het wel zo dat *deep ecologists* het tegendeel beweren en de natuur beschouwen als een levend wezen met zijn eigen rechten, dus tot een rechtssubject verklaren. In plaats van hen meteen als eco-fascisten af te wijzen, stelle men zich eerst de vraag of niet

uitgerekend de diepe ecologen een consequente, maar daarom niet minder paradoxale, uitwerking zijn van het democratische rechtsdenken. Ook zij immers stellen het hele ecologische en economische vraagstuk in termen van recht, wat typisch is voor de democratie⁵.

Wanneer ik nu de recente gebeurtenissen tracht te duiden, dan ben ik geneigd te zeggen, dat zowel de brutale en meervoudige kindermoord en zijn toedekking door de "blunders" van een deel van het gerecht, als de verschillende hevige en minder hevige protesten, het gevolg zijn van een (ik vrees te moeten zeggen nog steeds niet begrepen) grondige desinteresse voor het kind én de mens in het algemeen. De desinteresse drukt zich uit in de herleiding van het kind/mens tot een louter rechtssubject: een wezen met objectief gedefinieerde, neergeschreven én ondertekende rechten. Er is immers géén doeltreffender middel om aan de mens voorbij te gaan dan hem met rechten te overladen. Het toekennen van het recht zichzelf belangrijk te vinden (hét democratische grondrecht), is — vanuit fenomenologisch standpunt, dus vanuit het standpunt van de wijze waarop de mensen worden waargenomen, het menselijke standpunt — immers de beste manier om anderen aanleiding te geven deze links te laten liggen. Wat de anderen ook doen, het verandert niets aan het rechtssubject. In het rechtsdenken ontstaat spontaan een klimaat van onverschilligheid, dat het gevolg is van een objectivering, vereeuwiging⁶. Men belaaft het wezen dat men rechten toekent, rechten die per definitie onvervreemdbaar, eeuwig zijn, immers vanzelf met een soort objectieve en onvernietigbare kern, dus met een eeuwigheid(swaarde). Wat kan er dan met een rechtssubject mislopen? Hoe dikwijls hebben we al niet gemerkt dat grote conferenties tot een hele reeks rechten komen, maar zelden of nooit tot een waarborg dat ze worden toegepast?! Mij komt voor dat dit — nogmaals, fenomenologisch gesproken — begrijpelijk is. Het recht heeft als recht tenslotte toch iets onweerstaanbaar en spontaan dwingend, waarom zouden wij er dan bewust en bezorgd op gericht zijn? Het "eeuwige" zorgt toch voor zichzelf, of beter, het hoeft onze zorg toch helemaal niet? Het recht vernietigt het

fragiele, onophoudelijk tussen leven en dood zwevende en even zolang zorg behoevende wezen.

5.

Waarom komen mensen zo graag op voor rechten? Omdat rechten bevrijdend werken. Ze zijn een — onbedoeld, en slechts in de waarneming gegeven — voorwendsel om zich weinig te moeten aantrekken van de drager van de rechten. Wordt het geen tijd het rechtsdenken grondig te bekritisieren, en daarmee een fundament zelf van ons democratisch systeem - waarin mensen helemaal niet belangrijk zijn, tenzij als idee: dé mens als rechtssubject (niet u en ik). Wordt het niet de hoogste tijd te bedenken dat de menselijke problemen (het lijden) überhaupt niets met rechten te maken hebben, maar met het onomstotelijke feit dat hij leeft, dus dat het een wezen met behoeften en belangen is? Alsof het de schending van de rechten is die de mens ongelukkig maakt en vernietigt, en niet veeleer de werkelijke onmogelijkheid om zijn behoeften te bevredigen. Is de gerichtheid op rechten (ook: op morele normen, waarden, enz.) niet reeds een perversie, want een opschorting van de gevoeligheid, een perversie die door het politieke systeem wordt verheerlijkt dat er prat op gaat iedereen even belangrijk te vinden? Wanneer de mens herleid wordt tot zijn rechten, waar blijft er dan nog ruimte voor de gewaarwording van zijn behoeften? Is het nog wel de bedoeling om het over behoeften te hebben? Kan, ja mag men er zelfs nog wel over spreken? Is het recht niet absoluut (objectiever) dan deze of gene behoefte? Moet de behoefte het niet altijd afleggen tegen het recht, het relatieve van het absolute, eeuwige? enz. Is het dan tenslotte te verwonderen dat de Duitsers het dragen van een jodenster alleen maar als het verlies van bepaalde rechten beschouwden, en niet als iets veel ergers waarvoor ze vanuit een goed gecultiveerde gevoeligheid wel in het geweer moesten en veel beter (gemotiveerd) konden komen, met name als de onmogelijkheid een behoeftig, dus lijdend wezen te zijn, zodat...

6.

Ook wat het aanvoelings- of gewaar-

wordingsvermogen van de burger betreft, ben ik pessimistisch: het is noodzakelijk en grondig aangetast door een perspectief-verschuiving en -vervalsing. Uit het voorgaande volgt dat dit niet als verwijt aan de individuele burger bedoeld kan zijn. Er valt hier niets te verwijten! Verwijten zou betekenen dat men niets begrepen heeft van onze maatschappij en cultuur. Niet alleen het rechtsdenken, dat wezenlijk is voor ons systeem, leidt tot een perverse blik op het wezen mens. Men kan ook niet verwachten dat mensen die opgroeien in een door en door en almaar méér getechnologiseerde, gecomputeerde, geautomatiseerde, gerobotiseerde, gemechaniseerde, geregistreerde, geobjectiveerde, verwetenschappelijkte, kortom, hoe dan ook *ontmenselijke* wereld hun aanvoelings- of gewaarwordingsvermogen bewaren. Heel onze cultuur is gericht op een overbodig maken en dus op een uitschakeling zowel van de praktische (levens)wijsheid als van de gevoeligheid van de mensen, en wel door de verwetenschappelijking van het leven. Niet alleen kinderen horen niet thuis in onze wereld, de mens zonder meer als behoeftig (dus fysiek), ervarend en uit de ervaring lerend wezen is een anachronistisch verschijnsel aan het worden. De wetenschap maakt van de mens een *mens* (lat.), een geest, volgeduwd met abstracte, levensvreemde en eeuwige waarheden.

7.

Een opwerping tegen het hierboven gezegde is dat het onvoorstelbaar is dat gevoeligheid en wijsheid kunnen verdwijnen. Men weet niet goed wat men zich bij deze verdwijning moet voorstellen. Het probleem is dat men zich van deze mogelijkheid — helaas! — alleen uit ervaring kan vergewissen! Men kan ervaren hoezeer de mens (bij voorbeeld de politiek) onmachtig is geworden, niet alleen om te achterhalen wat werkelijk aan de menselijke behoeften beantwoordt en wat dus onze prioriteiten moeten zijn, maar evenzeer wat te doen valt mocht men alsnog weten wat de reële noden van de mensen zijn. Dit laatste wordt keer op keer bewezen door het ontstellende onvermogen om menselijke drama's waar ook in de wereld te voorzien en vooral te voorkomen of achteraf op een menselijke wijze tegemoet te treden. Dit onvermogen — waarvan we de laatste

jaren genoeg voorbeelden gezien hebben — steekt schril af tegen de objectieve macht van de op wetenschap en technologie gebaseerde bewapening (= geweld). Uit ervaring weten we ook hoezeer onze economie onmachtig geworden is om kwalitatief aanvaardbare produkten te leveren. De kwantiteit — het objectief meetbare — is voor de westerse wereld niet zo'n probleem, de kwaliteit echter des te meer.

Het zou wat mij betreft een fatale vergissing zijn te denken dat wijsheid (kennis) noch gevoeligheid kunnen verdwijnen (omdat het onvoorstelbaar zou zijn), en te rekenen op een aangeboren en zich spontaan ontwikkelend vermogen van de mens om beide zomaar te verwerven. Dat is een andere en meer fundamentele opwerping tegen mijn pessimisme. Op het gevaar van deze typisch liberaal-democratische, maar allang door links overgenomen opvatting, kom ik later terug. Ik denk dat deze opvatting verkeerd is. Een maatschappij moet beide aspecten van de mens — die in aanleg zeker aanwezig zijn — bewust mogelijk maken en er niet op speculeren dat ze vanzelf de proporties aannemen die nodig zijn om een maatschappij overeind te houden. Ook een talent ontwikkelt zich niet vanzelf. Want wat slechts in aanleg bestaat, kan door ongunstige omstandigheden verhinderd en vernietigd worden (wat ook voor al het organische opgaat). Daarom kan de maatschappij beide net zo goed verhinderen of afbreken als bevorderen.

Om dat te begrijpen moet men vertrekken van het inzicht dat de mens een door en door afhankelijk en onvrij wezen is. Hij is in velerlei opzichten afhankelijk van zijn milieu. Hoe emergent de mens ook is, hij is voor een niet gering deel wat zijn omstandigheden zijn. Precies dit inzicht staat haaks op de ideologie van de democratie die niets liever wil dan dat elke mens zich onttrekt aan zijn omgeving, omdat dat het voordeel heeft dat de anderen, waaraan de ene zich onttrekt, van deze geen last meer hebben, en zich "in vrijheid kunnen ontplooien". Maar ook van de natuurlijke afhankelijkheden moet de mens zich ontdoen. Dat maakt hem pas echt "vrij". De wetenschap is onder meer bedoeld om deze vrijheid voort te brengen. Ze zou, naast een strikt politiek-organisatorisch-emancipatorische,

ook nog een individueel-emancipatorische functie hebben. (Mijn auto is mijn vrijheid.)

Wanneer de democratie door de verwetenschappelijking van het milieu nu de illusie kweekt van een fundamentele onafhankelijkheid, dan is het niet enkel begrijpelijk dat de mens de gevoeligheid en wijsheid verliest, maar evenzeer dat hij niet inziet dat hij ze verliest en ten slotte zelfs het besef hoezeer hij ze nodig heeft. Hoe en waarom zou hij ze cultiveren, hoe en waarom zou hij kunnen vaststellen dat hij iets verloren of desnoods nooit iets gevonden heeft?

Men kan zoveel tégen de wetenschap en technologie zijn als men wil, men kan moeilijk ontkennen dat ze de illusie van individuele vrijheid kweken. Hoe deze illusie in staat zou zijn alsnog de fundamentele afhankelijkheid van het milieu te laten aanvoelen en te respecteren, is een raadsel. Alleen wanneer het misloopt met wetenschap en technologie (bij voorbeeld via milieuproblemen, armoede, en dergelijke), wordt duidelijk dat de onafhankelijkheid van het individu een illusie, een mythe is, maar heeft men daarmee reeds begrepen waarin de afhankelijkheden bestaan en hoe men ze tegemoet moet treden, welke belangen opduiken, enz.?

Dat de mensen zich door wetenschap en technologie inderdaad gaandeweg erg onvrij beginnen te voelen, is één van die absurde paradoxen en schizofrenieën van onze democratie die het steeds minder begrijpelijk lijkt te maken dat de democratie überhaupt nog gewenst wordt. Maar zo onbegrijpelijk is dat niet. Een fenomenologische verklaring is dat de gevoeligheid van die mensen ondertussen zozeer is afgezwakt ten gevolge van hun leefsituatie, en daarmee het vermogen tot een inzicht in wat hen aanbelangt, maar zelfs wat ze werkelijk nodig hebben om gezond te leven, dat ze de eigen situatie niet meer begrijpen als catastrofaal en het project van wetenschap en technologie koppig, tegen beter weten in nog steeds principieel onderschrijven: ze hebben gedaan wat de op het democratische objectiviteitsideaal gefundeerde maatschappij van hen verlangt: ze hebben zich aangepast (aan het zogenaamd onvermijdelijke) en er zich grondig afhankelijk van gemaakt! Hoe zeer men de negatieve gevolgen van wetenschap

en technologie ook begint te voelen, de afhankelijkheid ervan is ondertussen zo groot geworden dat men denkt alleen nog door beide opnieuw een zekere onafhankelijkheid te kunnen winnen. De burger blijft, ondanks alles, fundamenteel wetenschapsoptimist en technomaan. (Hij debiteert de grondverkeerde stelling dat niet de wetenschap op zichzelf verkeerd is, maar haar gebruik!) Hij kan niet meer anders. De aanpassing is geslaagd. Een wereld zonder wetenschap en technologie is voor de meesten dan ook volstrekt onvoorstelbaar en een absurde en middeleeuwse idee. Nochtans is het duizenden jaren zo geweest en is het nog steeds zo op vele plaatsen op onze wereld⁸.

8.

De natuurlijke tendens van onze democratie is die naar een ongevoeligheid (zelfvervreemding) en onwetendheid (onwijsheid) van de mens. Géén van beide eigenschappen hebben nog veel zin. Ze zijn overbodig en onmogelijk. Zelfs het minimum aan gevoeligheid en wijsheid, nodig voor de organisatie van het privé-leven, smelt noodzakelijk traag maar zeker weg — bij gebrek aan verantwoordelijkheid. Nog één van de democratische en méér dan gevaarlijke mythes is, dat verantwoordelijkheid een privé-aangelegenheid is: verantwoordelijkheid is géén privé-aangelegenheid, maar bij uitstek een politiek-morele aangelegenheid! Ik gebruik de begrippen van politiek en moraal in de brede en filosofisch relevante betekenis waarin Rudolf Boehm ze gebruikt. Politiek als de — in democratisch opzicht niet evidente — bereidheid én het vermogen om andere voor de eigen zaak te winnen en ze ertoe te bewegen mijn zaak te behartigen: politiek actief zijn is in wezen een vragend actief zijn. Moraliteit betekent de bereidheid én het vermogen om zich op te werpen als de behartiger van andermans zaak: moraliteit verwijst naar het antwoord op de politieke vraag van een andere. Verantwoording veronderstelt de vraag van de andere (politiek) en mijn positief antwoord erop (moraal), en is dus bij uitstek een politiek-morele aangelegenheid.

Door nu verantwoordelijkheid te verplaatsen naar de privé-sfeer en te menen dat de enige verantwoordelijkheid bestaat in de zogenaamde

zelfverantwoordelijkheid, die de eigenlijke mythe is, onttrekt men de mens aan alles wat hem kan brengen bij de behoeften en belangen, niet enkel van de anderen, maar, zoals al gezegd, evenzeer van zichzelf. Iemand die niet ernstig moet antwoorden, moet ook géén ernstige vragen stellen. Dàt maakt het idee van de democratie zo aantrekkelijk!

9.

Een voorzichtig optimistische gevolgtrekking uit de voorgaande overwegingen is dat de burgers helemaal niet van nature onwetend zijn, integendeel, het betreft een structurele onwetendheid. Met de anti-democratische leugen van de natuurlijke onwetendheid heeft men de burger lang kunnen onderdrukken. Men heeft de burger bewust onwetend gehouden. Nu gebeurt het tegen beter weten in onbewust, maar met de beste bedoelingen. De mens beschikt echter van nature over de middelen (aanvoelingsvermogen en verstand) om te weten te komen wat hij moet doen in functie van de behoeften en belangen die hij bij zichzelf kan ontdekken. (Maar daarom weet hij het nog niet, zoals ik boven stel.) Het is veeleer onze pedante wetenschappelijke en zogenaamd democratische cultuur die de burger verhindert door te dringen tot het werkelijk belangrijke, tot de werkelijk relevante vragen, zowel wat zijn behoeften als zijn hieruit voortkomende belangen betreft.

10.

Met mijn vrij pessimistische overwegingen wil ik vooral waarschuwen. De waarschuwing betreft het gevaar om, zeker voorbarig, aan de burgers het vermogen toe te schrijven “aan” te “voelen” en te “weten” wat ze nodig hebben. Ik zie in de poging om dit vermogen toe te schrijven uitgerekend temidden van een schijnbare (diepe?) vertrouwenscrisis in het systeem, een in oorspronkelijk marxistische zin ideologisch maneuver van de angstig geworden en “echte” burgers.

Eén van de elementairste voorwaarden van de liberale en/of sociaal-democratische *laissez faire*-economie, het kapitalisme, is de opvatting dat de burgers het allemaal weten, dat ze verstandig genoeg zijn om hun eigenbelang te kennen en

ervoor op te komen, kortom, dat ze van nature de wijsheid en het vermogen (tot zelfstandigheid = mondigheid) in pacht hebben, om een menselijke samenleving op te bouwen, zodat voor reglementering en dirigering vanwege de overheid géén nood bestaat. De burgers zijn dientengevolge van nature sociaal (John Stuart Mill), omdat hun wijsheid erin bestaat te weten wat in het eigen belang is, zodat het kapitalisme niet kan ontaarden in een schrijnende klassentegenstelling. Als het dus fout loopt in de maatschappij, dan ligt het niet aan de wijze, sociale en mondige burgers — die bovendien van nature sociaal zijn in de zin van medelijdend — maar aan de minder schrandere of (uiteraard) slechte (corrupte) politici.

Het liberalisme en aanverwante ideologieën — de westerse democratie in het algemeen en in de goede kristelijke traditie — maken het zich héél gemakkelijk. De burgers zijn “in wezen” wijs, de politici daarentegen zijn steeds op weg corrupt te worden. Schaf de politiek in meerdere of mindere mate af, begrensz ze in ieder geval sterk, en de wijze, sociale, mondige burgers komen spontaan tot een voor een ieder aanvaardbare maatschappelijke orde. Kortom, alle macht aan de wijze burgers! Eigenlijk is het paradijs er al, maar de politici verhinderen ons het te zien en het binnen te treden. Zo ongeveer luidt het democratische — door en door christelijke (zie bij voorbeeld Kant!) — wereldbeeld.

II.

Met andere woorden: wanneer na de witte mars de burgers voorzien worden van de voor een echte democratie inderdaad broodnodige mondigheid, dan smooit men van meet af aan elke principiële kritiek op onze democratie in de kiem en laat men alles bij het oude — en vooral dan de onwetendheid! In plaats van de burger te confronteren met zijn indrukwekkende en steeds groeiende uit onwetendheid voortkomende onmacht, en te zoeken naar de grond van de onwetendheid, wil men hem overtuigen dat alle problemen slechts aberraties zijn en niet de grond van de zaak raken, dat hij het allemaal eigenlijk reeds weet - terwijl hij nauwelijks iets weet. De burger wordt wijsgemaakt, en maakt zichzelf grotendeels wijs dat niet onze democratie — lees:

kapitalisme, als puur naar een maximale objectiviteit strevende economie — een probleem is, maar bepaalde particuliere (politieke) beslissingen in de democratie. Als de burgers dat geloven, en zich liever in slaap laten wiegen door kinderlijk geveel dan wakker te worden en naar echte, door en door kritische en onbevooroordeelde kennis en wijsheid te streven, dan zitten we inderdaad aan het “einde van de geschiedenis”.

Noten

¹ De historische en filosofische band tussen empirisme en het “democratische” gedachtegoed is genoegzaam bekend.

² De roep om een depolitisering van het gerecht is in de context van onze democratie problematisch: enerzijds schijnt hij erop te duiden dat mensen nog steeds en zelfs meer dan ooit geloven in de noodzaak van de - liefst zo groot mogelijke - objectiviteit van de maatschappelijke of publieke instellingen, anderzijds toont uitgerekend de politiek dat zij het met de eis van strenge objectiviteit niet zonder meer eens is, hoewel uitgerekend zij het ermee eens zou moeten zijn als verdediger van onze democratie. Helaas blijkt de roep van meet af aan herleid te zijn tot de vraag naar een meer of minder aan objectiviteit. De vraag naar de aard van de objectiviteit die men aan de grondslag van ons maatschappelijk bestel wil leggen, wordt niet gesteld. Zolang we deze filosofische vraag ontwijken - hoe dringender de problemen, des te meer men de vraag in naam van een realpolitiek ontwijkt! - is géén zinnig antwoord te verwachten en blijft het aanmodderen Á alle nieuwe wetten en instellingen ten spijt.

³ Wijsheid omschrijf ik als een redelijke kennis, dat is een objectieve kennis over de doel-middel-verhoudingen in het leven, geput uit de rijke historische en persoonlijke ervaring van politiek, economie en cultuur in het algemeen. Niet wetenschap, maar geschiedenis - de ruimte waarin de mens handelt, projecten opzet die lukken en mislukken - gecombineerd met de eigen ervaringen, waarlangs de geschiedenis alleen toegankelijk wordt, vormt de grond van de wijsheid, die noodzakelijk is voor het individuele zowel als voor het maatschappelijke leven.

⁴ Dat leidt tot de op het eerste gezicht gevaarlijke opvatting, dat het centrale begrip van wat ik een echte - materialistische - democratie noem, niet langer het rechtvaardigheidsbegrip kan zijn! Dat is een uitzichtloos begrip. Vraag het maar aan de filosofen. Zonder hierop verder in te gaan stel ik dat het rechtvaardigheidsbegrip moet vervangen worden door: de reëel aangevoelde afhankelijkheid (behoeften), en de reëel ermee verbonden begrepen afhankelijkheden (belangen: het is onder meer in het belang van iedereen om op te komen voor de behoeften van anderen). Aangezien ik er voorlopig intuïtief van overtuigd blijf dat in functie van een samenleving en zeker van een min of meer complexe wereld, behoeften en belangen niet zullen verhinderen dat grote delen van de mensheid zullen opgeofferd worden (zonder dat dit de behoeften en belangen van het andere deel van de mensheid schaadt), meen ik dat er bij wijze van aanvulling nog iets nodig is: een heel bijzonder aanvoelingsvermogen: het vermogen om het lijden van anderen te voelen (zie boven). Van begrippen is hier nergens sprake, wel van voelen en begrijpen. Het zou echter verkeerd zijn dit aanvoelingsvermogen te herleiden tot een zogenaamd rechtvaardigheidsgevoel. Zoiets bestaat niet en is enkel een Hineininterpretatie en rationalisering van een bijzonder soort gevoel: de beleving van pijn bij zichzelf door de beleving van pijn bij anderen, of wellicht eenvoudiger: de ervaring van pijn bij anderen.

Voor meer uitleg over de in deze noot gestelde problemen, verwijs ik naar twee artikelen van mij: "Is de democratie van de rechtvaardigheid en de gelijkheid een alternatief voor de democratie van de vrijheid en de tolerantie?", verschenen in: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 25ste jg., juni 1991, blz. 43-58, en, "Overleven ter wille van het overleven? Boehms paradoxale filosofie van de behoeften in de "Grundlegung einer Lösung der Frage der Topik", verschenen in: In Verhouding. Opstellen aangeboden aan Rudolf Boehm op zijn vijftenzestigste verjaardag. Afzonderlijke uitgave van Kritiek, Gent, 1993, blz. 143-173.

⁵ Dat wil uiteraard niet zeggen dat andere, niet-democratische maatschappijvormen géén rechtsbegrip nodig hebben en de facto hebben, ik wil er alleen op wijzen dat het democratische denken alles in termen van recht stelt, en het rechtsidee tot haar fundamenteelste idee maakt. Dat wil echter zeggen dat zelfs het meest nazistisch systeem, dat evenzeer alles in termen van recht stelt - bij voorbeeld door het recht aan mensen te ontzeggen te leven, te denken zoals ze willen, omdat ze géén mensen, maar "Untermenschen", entartete Menschen zijn en dus géén rechtssubjecten kunnen zijn en bijgevolg géén aanspraak kunnen maken op het recht om te leven, of zus of zo te denken, enz. - schatplichtig is aan het democratische denken! Overigens, als de democraat alles stelt in termen van recht, waar haalt hij dan het recht vandaan om dingen een bestaansrecht te ontzeggen? En als alles bestaansrecht heeft, is dat dan niet meteen het einde van de mens, want dan heeft hij - o paradox - niet het recht om zich iets toe te eigenen (voedsel, bijvoorbeeld)?! Waaruit volgt, niet alleen dat het vanuit democratisch oogpunt begrijpelijk is dat men ertoe komt niet aan de natuur (die nodig is om te leven), dus wel aan mensen het bestaansrecht te ontzeggen ter wille van het eigen leven (nazisme), maar ook dat (en onder meer daarom) het "recht" nooit de grond van het politieke, economische en ecologische

denken kan zijn... Zodat naar een nieuwe grond dient gezocht te worden. Deze vind ik in de behoefte en de ermee verbonden belangen van de nu eenmaal bestaande mens, dus niet in de behoefte zonder meer, want dan dreigt de discussie te ontaarden in de vraag of dieren ook behoeften hebben. Het probleem van het dier en de natuur in het algemeen is het beste op te lossen door precies de behoeften en de belangen van de mens ernstig te nemen, want het is in het belang van de mens de dieren en planten niet ongecontroleerd uit te roeien, maar er een zeker "respect" voor op te brengen, omdat we ze in de toekomst om méér dan één reden nog nodig zullen hebben: voedsel, zuurstof, ecologisch evenwicht, enz.

⁶ Een recht moet men immers als iets onvervreemdbaars en eeuwig waarnemen, wat men in de eerste plaats passief doet, zodat - alweer een paradox! - de actieve vorm meteen moeilijker wordt, en niet gemakkelijker! Waarom zegt men anders dat tegenover een recht een plicht staat, indien een recht door de mens spontaan als iets afdwingbaars wordt beschouwd en spontaan wordt gerealiseerd? Wat spontaan gedaan wordt, hoeft niet tot "plicht" gemaakt te worden?

⁷ Alsof kennis, die uit de aard van de zaak helemaal niet op een gebruik gericht is, ze is immers objectief, misbruikt kan worden. Wanneer een slagersmes gebruikt wordt om iemand te vermoorden, dan wordt het misbruikt, want het is niet de bedoeling om er iemand mee te vermoorden. Maar wanneer de kernsplitsing een theoretisch beschrijfbaar mogelijk wordt, dan van twee dingen één: ofwel realiseert men ze helemaal niet (wat onzin is, want dan kan ze niet getoetst worden en is ze wetenschappelijk onvruchtbaar), ofwel wordt ze gerealiseerd, en dan doet het er uit de aard van het wetenschappelijke onderzoek helemaal niet toe hoe men ze realiseert, via kernenergie of kernexplosies (die uiteraard tot ontploffing moeten gebracht worden, onder andere onder de vorm van bommen met hun specifieke gevolgen, anders is er nog steeds géén voldoende toetsing: hoe méér explosies in verschillende situaties, des te bekender de wetmatigheden van de kernsplitsing worden). De intrinsieke onverschilligheid (ten opzichte van de mens) van de wijze van toetsing van wetenschappelijke kennis, betekent haar onophoudelijke gevaar voor de mens. Van een misbruik kan in ieder geval in géén enkel opzicht sprake zijn: wetenschap is bewust neutraal. Het neutrale is niet te misbruiken, omdat het op géén enkel gebruik aanstuurt, alleen op toetsing.

⁸ Om het fenomeen van onze democratie in het algemeen beter te begrijpen, kan gewezen worden op haar dubbele voedingsbodem: het christendom als ascetisch-individualistische leer en het zogenaamde empirisme als een pessimistische reactie op de rationalistisch-christelijke overspannen aspiraties. Beide verraden dezelfde grondstemming: de hoop op een verlossing van de mens uit het aardse tranendal.

De moderne wetenschap is empiristisch voor zover zij blijk geeft van een (bijna) even negatieve visie op de zintuigelijkheid als de empiristische filosofie, en voor zover beide knarsetandend toegeven dat de mens in ieder geval moet vertrekken van het empirische -maar er zeker niet mag blijven bij stilstaan, zoals de wetenschappelijke ideologie meent. Wetenschap wil universeel geldige kennis, en zij overstijgt per definitie het empirische hier en nu.